

TARTU ÜLIKOOL
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Eesti ajaloo osakond

Ele Zilmer

**Kultuurhariduslikud seltsid ning nende tegevus Mõniste piirkonnas
aastatel 1920-1940**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: dotsent Ago Pajur

Tartu 2014

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Seltsiliikumine Eestis aastatel 1920–1940	7
2. Seltsitegevus Mõniste vallas	13
2.1. Mõniste Hariduse Selts	14
2.2. Näitemänguring	18
2.3. Laulukoor.....	19
2.4. Puhkpilliorkester.....	20
2.5. Muud seltsid ja nende kultuurhariduslik tegevus	22
3. Seltsitegevus Saru vallas	24
3.1. Saru Raamatukogu Selts	24
3.2. Saru Haridusselts „Kalju“	25
3.3. Muusika- ja tantsuringid.....	27
4. Seltsitegevus Vastse-Roosa vallas	29
4.1. Vastse-Roosa Raamatukogu Selts	29
4.2. Laulukoor.....	30
Kokkuvõte	32
Summary	34
Kasutatud allikad ja kirjandus	35
Lisa. Võrumaa 1926. aastal	37

Sissejuhatus

Seltsiliikumisel ja haridusel on olnud tähtis roll eestlaste rahvuslikul ärkamisel ning omariikluse saavutamisel. Läbi ühistegevuste tugevnes rahvustunne ning saadi kogemus tegutsemiseks ühise eesmärgi nimel.

Seltsiliikumise säilitas oma olulisuse ka omariikluse perioodil. Tegevust jätkasid laulu- ja mänguseltsid, hulgaliselt tekkis juurde haridusseltsid ja spordiseltsid. Tegevuse ühtlustamiseks ning koordineerimiseks hakkasid seltsid koonduma suuremateks ühendusteks, nagu Eesti Haridusliit, Eesti Maanaiste Keskseelts või teised. Suuremat tähelepanu pöörati noortele suunatud tegevusele, et kasvatada nendes austust oma rahva ja kultuuri vastu.

Kultuurhariduslik tegevus maal oli põhiliselt haridusseltside korraldada. Seltside tegevuses oli kaks suuremat valdkonda: harrastustegevus ja vabahariduslik töö. Kuna seltside sissetulek tuli peamiselt pidude korraldamisest, siis harrastustegevuse käigus õpiti laulu, tantsu ning näitemängu, et pakkuda pidudel rahvale vaatamiseks meelelahutuslikku eeskava. Kuid samas oli oluline ka hariv pool. Korraldati loenguid, kursusi, vaidlusõhtuid ja muud sarnast.

Lisaks haridusseltsidele tegelesid vabaharidusliku tööga ka teised ühendused. Omariikluse perioodil tõusis esile maanaiste seltside tähtsus. Nende poolt korraldati hulgaliselt kodumajanduslikke kursusi, mis aitasid kujundada uut eesti kodukultuuri.

Olen valinud oma bakalaureusetöö teemaks „Kultuurhariduslikud seltsid ning nende tegevus Mõniste piirkonnas aastatel 1920-1940“. Teema valikule aitas kaasa isiklik seotus kodukandi haridus- ja kultuurieluga. Samuti soov anda oma panus kohaliku ajaloo jäädvustamiseks, koondades Mõniste piirkonna kultuurielu puudutava materjali ühtseks tervikuks.

Võib arvata, et kultuurhariduslik tegevus oli kogu Eestis suhteliselt sarnane. Ühe piirkonna tegevuse ülestähendamine ja kirjeldamine peaks välja tooma üldised arengujooned, mis võiksid iseloomustada seltsiliikumist ka teistes piirkondades.

Ajaliseks perioodiks valisin ajavahemiku 1920-1940. Olulist seltsiliikumist omariikluse esimestel aastatel 1918-1920 ei toimunud kuna käimas oli Vabadussõda. 1920. aastaks oli sõda lõppenud, ning keskenduti riigi arengule, sealhulgas kultuuri ja hariduse arengule. Nõukogude võimu kehtestamine 1940. aastal katkestas omariikluse arengu ja rahvaalgatuslikud tegevused ei olnud uuele võimule meelepärased.

Oma töös keskendun Mõniste piirkonna kultuurhariduslikele seltsidele. Mõniste piirkonna all pean ma silmas Hargla kihelkonna osa, mis jäi Võru maakonda. Hargla kihelkond asub Valga- ja Võrumaa piiril, kihelkonnakeskus jääb Valgamaale Harglasse. Kihelkonna Võrumaa-poolses osas asusid 1920-1933 aastatel Mõniste, Saru ja Vastse-Roosa vallad (lisa 1). 1933. aastal jagati Vastse-Roosa vald Krabi ning Vana-Roosa valdade vahel, mis omakorda läksid 1938. aastal Varstu valla koosseisu. 1938. aastal liideti Mõniste vallaga suurem osa Saru vallast. Nõukogude võimu poolt korraldati haldusjaotus ümber ning 1945. aastal moodustati Mõniste, Saru ja Vastse-Roosa külanõukogud, mis 1954. aastal ühendati Mõniste külanõukoguks. 1991. aastal nimetati külanõukogu ümber Mõniste vallaks, mis on ühtlasi ka Võrumaa ja Eestimaa kõige lõunapoolsem piirkond Lätimaa piiri ääres.¹

Minu bakalaureusetöö eesmärgiks on kirjeldada Mõniste piirkonna näitel kultuurharidusliku tegevuse arengut ajavahemikul 1920-1940. Töoga soovin saada vastused küsimustele:

- Millised olid seltsiliikumist toetvad ja kujundavad tegurid Mõniste piirkonnas;
- Kas kohaliku seltsiliikumise arengus võib näha kattuvusi üldiste vabaharidustöö ning harrastustegevuse arengusuundadega.

Minu töö koosneb neljast peatükist. Esimeses peatükis annan ma ülevaate seltsiliikumise ja vabaharidustöö arengust Eestis perioodil 1920-1940. Samuti on siin välja toodud riigipoolsed ootused seltsiliikumisele ning tegevussuunad eesmärkide saavutamiseks.

Teises peatükis keskendun ma kultuurhariduslikule tegevusele Mõniste vallas. Kõigepealt annan ülevaate valla üldistest oludest ning seejärel seltside tegevusest. Teine peatükk jaguneb viieks alapeatükiks, milles on kirjeldatud Mõniste Hariduse Seltsi, näiteringi, laulukoori, puhkpilliorkestri ja teiste seltside kultuurhariduslikku tegevust.

Kolmas peatükk räägib kultuurhariduslikust tegevusest Saru vallas. Peatükk algab valla üldisest kirjeldusest ning seejärel seltside tegevusest. Kolmas peatükk on jagatud kolmeks alapeatükiks, milles kirjeldan Saru Haridusseltsi „Kalju“, raamatukoguseltsi ja muusika- ning tantsuringide tegevust.

Neljas peatükk annab ülevaate Vastse-Roosa valla üldistest oludest ja seltsitegevusest ning jaguneb kaheks alapeatükiks: Vastse-Roosa raamatukoguseltsi tegevus ja laulukoori tegevus.

¹ Liivi Uuet. Eesti haldusjaotus 20. sajandil. Teatmik. Tallinn 2002, lk. 55,73-74,159

Kuigi seltsiliikumisel on olnud meie ajaloos oluline roll, tundub siiski, et seda on suhteliselt vähe uuritud. Kogu Eestit hõlmavaid uuringuid on mõned ning nende rõhuasetus on vabaharidustööle. Seltsiliikumise uurimine on rohkem toimunud ajaloo huviliste poolt kohalikul tasandil.

Seltsiliikumist ja vabaharidustööd perioodil 1920-1940 on uurinud Jüri Uljas. Tema magistritöö teemal „Seltside vabahariduslik tegevus ja selle toetamisepoliitika Eestis aastatel 1920-1940“², mis on koostatud 1993. aastal ja kaitstud Tallinna Pedagoogikaülikoolis, on põhjalik ülevaade vabaharidustöö õiguslikust ja institutsionaalsest kujunemisest. Jüri Uljase magistritöö andis ülevaate riigipoolsest tegevusest kultuuripoliitika kujundamisel ning õiguslike raamide loomisest vabaharidustööle, mis aitas paremini mõista riigipoolset tegevust seltsiliikumise toetamisel ning näha seltsiliikumise kohta riigi kultuuripoliitikas. Samuti andis Jüri Uljase töö ülevaate erinevate organisatsioonide tekkest, mis hakkasid seltse ja ühinguid enda alla koondama, et olla abiks nende tegevuse toetamisel ja arendamisel.

Vabaharidustöö arengut Eestis on uurinud ajaloodoktor Feliks Kinkar. Tema uurimus „Vabaharidus Eestis (1918-1940)“ keskendub haridusliidu tegevusele seltside ja ühingute arendamisel ja toetamisel.³ Minu töös oli Feliks Kinkari uurimusest palju kasu, kuna ka Mõniste Hariduse Selts kuulus alates 1932. aastast haridusliitu. Haridusliidu eesmärkide ning tegevussuundadega tutvumine aitas paremini mõista Mõniste haridusseltsi arengut ja valikuid.

Mõniste ajaloo talletamisega on aktiivelt tegelenud Mõniste koduloomuuseum, mis loodi 1948. aastal. Muuseumi esimene juhataja Alfred Lepp on kogunud ning kirja pannud kooritegevust puudutavad mälestused. Mõniste koduloomuuseumi praegune juhataja Hele Tulviste on 1990. aastal koostanud ülevaate „Seltside ja ühingute tegevusest Mõniste ümbruses aastatel 1920-1940“⁴. Ülevaade on koostatud muuseumis leiduvate materjalide alusel ning seltsitegevuses osalenud inimeste mälestuste põhjal.

Hele Tulviste uurimus koosneb kahest osast. Esimeses osas kirjeldatakse aatelite, ehk siis kultuurhariduslike seltside kujunemist ja tegevust. Teises osas antakse ülevaade piirkonna majandusseltsidest. Uurimus oli minu jaoks hea materjal, mis andis ülevaate piirkonnas tegutsenud seltsidest ning seltsitegevusega seotud inimestest. Kuigi uurimuse koostamisel on

² Jüri Uljas. Seltside vabahariduslik tegevus ja selle toetamisepoliitika Eestis aastatel 1920–1940. Magistritöö. Tallinn, 1993

³ Feliks Kinkar. Vabaharidus Eestis (1918-1940). Tallinn, 1993

⁴ Hele Tulviste. Seltside ja ühingute tegevus Mõniste ümbruses aastatel 1920-1940. Mõniste 1990 (käsikiri Võrumaa muuseumis – VK 3754:1 Ar 1268:1)

kasutatud seltsiliikumises aktiivselt osalenud inimeste mälestusi, ei tule tööst välja, kelle mälestustel kirjeldused täpselt põhinevad.

Suure panuse on andnud kohaliku ajaloo talletamisse Mõniste kooli pikaajaline ajalooõpetaja Aili Paeglis. Tema eestvedamisel on õpilased aktiivselt tegelenud koduloo uurimisega ning kogunud andmeid ning mälestusi ka seltsiliikumise ning seltsiliikumise eestvedajatest Mõniste piirkonnas. Paljud mälestused on kirja pandud ning neid hoitakse Mõniste koolis. Lisaks talletatud mälestustele asuvad Mõniste koolis kooli kroonika ning protokolliraamatud, milles samuti leidsin infot seltsiliikumise kohta.

Töö koostamiseks olen kogunud materjali Võru maakonnalehe *Võru Teataja* numbritest ajavahemikul 1920-1935. Ajalehtedest leidsin Mõniste, Saru ja Vastse-Roosa seltsielu kajastavaid kirjutisi. Peamiselt kirjutati ajalehes toimunud pidudest, kõnekoosolekutest, seltsimaja rajamisega seonduvatest probleemidest ja edusammudest ning muust sarnasest. Samas võis ajalehest leitud info ollagi ainuke, mida õnnestus mõne valdkonna kohta leida. Näiteks spordiringide tegevuse kohta saadud info pärinebki ainult ajalehtedest.

Allikmaterjalidena olen kasutanud Riigiarhiivis ning Võrumaa ja Mõniste muuseumi kogudes olevaid materjale Mõniste piirkonna kultuurhariduslike seltside tegevuse kohta. Muuseumi kogudest leidsin seltsiliikumise seonduvaid dokumente; ürituste kavade, mälestused seltsitegevusest. Riigiarhiivi fondides olid olemas Mõniste Hariduse Seltsi, Saru Haridusseltsi „Kalju“ ja Vastse-Roosa Raamatukoguseltsi asutamisdokumendid ning põhikirjad.

Töö valmimise eest soovin tänada Mõniste kooli kauaaegset ajalooõpetajat ning koduloo uurimise eestvedajat Aili Paeglist, kes aitas mind materjalide leidmisel ja koondamisel. Samuti soovin tänada oma juhendajat dotsent Ago Pajurit, kelle abiga paigutus kohalik kultuurilugu üldisesse Eesti kultuuriloo konteksti.

1. Seltsiliikumine Eestis aastatel 1920–1940

Inimene on oma olemuselt sotsiaalne olend ning vajab suhtlemist ja kontakti teistega. Üheks suhtlemise ja eneseteostuse võimaluseks töös käsitletud perioodil oli kindlasti osalemine seltside tegevuses. Inimesed koondusid seltsidesse vastavalt ühiste huvidele. Oli see siis laul, tants, põllumajandus, kodundus või midagi muud.

Ulatuslik koondumine seltsidesse hakkas Eestis levima 1860. aastatel. Tekkis hulgaliselt laulu- ja mänguseltse nii maal kui linnas. 1880. aastate teisest poolest, kui tsaarivalitsuse venestuspoliitika aktiveerus, said just kultuuriseltsid vaimse vastuseisu kandjateks. Juurde tuli uusi seltsiliikumise vorme ja tegevusalasid. Hulgaliselt tekkis karskus- ja pritsimeeste seltse.⁵

Karskusseltside massilist teket soodustas tsaarivõimu leebem suhtumine nende loomisse. Kuna levivas joomarluses nähti ühiskondlikku ohtu, siis oli vaja selle vastu tegutseda. Karskusseltsid aga ei tegelenud kaugeltki mitte ainult joomarluse vastu võitlemisega vaid keskendusid ka rahvuseluse küsimustele.⁶

Seltsides said inimesed oma esimese poliitilise kooli, mistõttu on seltsiliikumine seotud ka eestlaste kui rahvuse kujunemise ja rahvusriigi tekkega. Seltsides õppis rahvas ise oma asju ajama, tekkisid liidrid ja rahva usalduse võitnud juhid.⁷

Seltside tegevuse olulisus ei vähenenud ka riikliku iseseisvuse tulekuga, kusjuures hulgaliselt tekkis juurde uusi seltse ning nende tegevus arenes kiiresti. Põhjuseks võib pidada ilmselt rahva seas valitsevat entusiasmi, mis tulenes saavutatud omariiklusest. Nüüd oli võimalik ilma takistusteta arendada nii rahvuskultuuri kui haridust.⁸

Seltsiliikumise olulisus iseseisvas Eestis jäi küll püsima, aga muutus selle ülesanne. Kui varasemalt oli peamine ülesanne vastupanu võõrvõimule, siis nüüd omandas see omariiklust kindlustava funktsiooni. Vabaharidus pidi saama tõhusaks kodanikukasvatuse vahendiks, sisendamaks elanikkonnas, esmajoonel noortes, austust ja lugupidamist oma maa, rahva ja kultuuri vastu.⁹

⁵ F. Kinkar 1993, lk. 9-10

⁶ Aili Aarelaid, Ea Jansen. Rahva kultuurielust minevikus ja tänapäeval. Tallinn 1982, lk. 28

⁷ Jüri Uljas. Kui külaelu ilmestasid seltsid. – *Maakodu* 1993, nr. 6, lk. 5

⁸ F. Kinkar 1993, lk. 18

⁹ F. Kinkar 1993, lk. 24

Eestis tegutses 1931. aasta 1. jaanuari seisuga 6330 seltsi ja ühingut.¹⁰ Neist enamik tegutses maal, mis on ka igati mõistetav, kuna valdav osa elanikkonnast elas maal. 1920. aastate lõpus tegutses maal ligikaudu $\frac{3}{4}$ (71,1%) seltsidest.¹¹

Seltsiliikumise kiire areng ning rollide selginemine elanikkonna harimisel ning kasvatamisel tõi kaasa vajaduse organisatsiooni järele, kes koondaks ja juhiks massilist kultuuritööd kogu riigi ulatuses.¹²

Üheks selliseks organisatsiooniks sai Eesti Haridusliit, mis asutati 1924. aastal. Esimesel tegutsemisaastal astus liidu liikmeks 22 organisatsiooni. Nende hulgas näiteks Eesti Karskusliit, Tartu Rahvaülikooli Selts, Lihula Rahvahariduse Selts jt. Üks suuremaid tegevusvaldkondi oli kursuste ja loengute korraldamine. Toimusid üldhariduslikud, näitekunsti, esimestel aastatel ka naiskäsitöö ja majapidamise kursused. 1930-ndatel hakati organiseerima õpinge. Haridusliidu vahendusel telliti õpingide kavade, anti välja vastavat kirjandust. Esimestel aastatel tegeleti ka raamatukogudega, kuna enamikul vanematest seltsidest olid oma raamatukogud. Olulist rõhku pani liit rahvamajade rajamisele. Liit vahendas toetuse andmist maa näitelavade ehitamiseks. Liidu juures kirjastati näidendeid, organiseeriti näidendite laenukogu. Haridusliit kujunes maateatri, õpingide ja üldhariduse ala keskuseks.¹³

Lisaks haridusliidule tekkis veel teisigi erinevaid valdkondi koordineerivaid institutsioone nagu näiteks Ülemaaline Eesti Noorsoo Ühendus, Eesti Maanaiste Keskseks, Eesti Lauljate Liit ja teised.¹⁴

Samas võisid seltsid oma erinevate tegevusvaldkondade kaudu olla samaaegselt mitme suurema ühenduse liikmed. Näiteks Võrumaal tegutsenud Haanja Rahvaraamatukogu Seltsi laulukoor kuulus Eesti Lauljate Liitu, seltsi kodutööstuse edendamise ring kuulus Eesti Kodutööstuse Edendamise Keskusesse, noorte maatulunduse klubi kuulus Põllutöökoja Ülemaalsesse Maanoorte Ühendusse; selts ise aga oli Eesti Haridusliidu liige. Rahvamaja rajamiseks ühines Haanja Rahvaraamatukogu Selts teiste vallas tegutsenud seltsidega Haanja seltside liiduks.¹⁵

Kiiresti arenev kultuuri- ja vabahariduslik tegevus vajab ka õiguslikku regulatsiooni. 1926. aastal võeti vastu *Ühingute ja nende liitude seadus*, mis andis kasumit mittetaotlevatele

¹⁰ A. Lepp. Ühingud ja seltsid 1929-30.a. – *Eesti Statistika* 1931, nr. 113, lk. 211-215

¹¹ F. Kinkar 1993, lk. 17

¹² F. Kinkar 1993, lk. 25

¹³ J. Uljas 1993: Seltside..., lk. 23

¹⁴ J. Uljas 1993: Seltside..., lk. 23

¹⁵ J. Uljas 1993: Seltside..., lk. 21

seltsidele võrdlemisi laialdase tegevusvaldkonna. Seltsid said õiguse avada tegevusvaldkonnale vastavalt ettevõtteid ja asutusi, ning korraldada avalikke loenguid, ettekandeid, näitemüüke, korjandusi ja muud sarnast vaatamata sellele, kas see on põhikirjas ette nähtud või mitte.¹⁶

Seltsitegevuse peamiseks valdkondadeks maal said harrastustegevus ja vabaharidustöö korraldamine. Kaasa aidati ka raamatukogutegevuse arendamisel ning rahvamajade ehitamisel.

Harrastustegevus toimus kõikide kultuurhariduslike seltside juures. Tavaliselt olid nendeks ringideks näite-, laulu- ja tantsuringid aga ka spordi- ja võimlemisringid. Laialdasel huvitegevusel oli kaks poolt: rõõm isetegemisest ja pidude korraldamine. Kuna ligemale veerand seltside sissetulekust tuli pidude tuludest, siis korraldasid pidusid praktiliselt kõik vabaharidustööga tegelevad seltsid. Tavaliselt sisaldas pidu näidendit ja tantsu. Tantsuks mängisid kas mõni kohalik pillimees või pasunakoor. Lisaks näidendile või selle asemel võis eeskava koosneda ka laulukoori ja tantsijate etteastetest.¹⁷

Näiteringide rohkusega kerkis haridusliidus päevakorraks nende repertuaar ning kunstiline tase tervikuna. Paljud näiteringid püüdsid publiku ette tuua lõõvaid kassatükke ning anda üha rohkem etendusi, pidamata silmas nende kunstilist taset ja lavaküpsust. Üheks põhjuseks võis olla näiteringi juhtide kogenumatus ja näidendite valikul keskendumine meelelahutuslikule repertuaarile.¹⁸

1920. aastatel kurdeti ka ajakirjanduses selle üle, et rahvale pakutava kultuuriline väärtus ja tase on tagasihoidlik. *Võru Teatajas* 1922. aastal avaldatud artiklis „Seltsi tegevusest ja pidudest“ kurdeti, et seltside peamiseks tegevuseks tundub olevat pidude korraldamine ja seda olenemata milliste eesmärkidega selts on. Samuti leiti, et kuigi seltsi põhikirjades on seatud eesmärgiks „sünda lõbu pakkumine“, ei olnud see üldse mitte nii. Tavaline pidu koosnes näidendist ja tantsuõhtust. Esitatavad näidendid aga ei omanud mingit kultuuriväärtust ega harinud rahvast.¹⁹

1922. aasta *Võru Teatajas* ilmus veel teinegi artikkel teemal „Küla ja kultuurielu“. Kirjutaja leidis, et peoõhtud, mille repertuaaris on ainult sellised näidendid, mis kuidagi inimeste vaimu ei hari, on mõttetus. Olulisem oleks korraldada loenguid ja vaidlusõhtuid. Positiivse poolena toodi välja raamatukogud, kus inimestel on võimalus ennast harida, aga siingi oleks vaja

¹⁶ Ühingute ja nende liitude seadus. – *Riigi Teataja* 1926, nr. 37, lk. 403

¹⁷ J. Uljas. Kui külaelu ilmestasis seltsid – *Maakodu* 1993, nr. 6, lk. 7

¹⁸ F. Kinkar 1993, lk. 133

¹⁹ Seltsi tegevusest ja pidudest. – *Võru Teataja* 24.10.1922, nr. 118, lk. 2-3

olukorda parandada. Rohkem võiks olla lugemislaudu ja ajakirjanduse valik peaks olema suurem.²⁰

Tekkinud olukorra parandamiseks moodustati haridusliidu juurde teatritöö toimkond, mis hakkas tegelema repertuaari täiustamisega väikelavade jaoks. Samuti hakati tegelema juhendajate koolitamisega ning haridusliidu konsulendid käisid kohapeal abiks näidendeid lavastamas.²¹

Seltsidel oli oluline roll raamatukogude loomisel ja arendamisel. Kui 1918. aastal oli raamatukogu 146 seltsil, siis nende arv kasvas kiiresti. Enamasti olid seltsi raamatukogud mõeldud oma liikmetele ja teised said laenutada väikese tasu eest.²² Samas võisid raamatukogud kuuluda ka valdadele. Võis minna ka nii, et selts andis oma raamatukogu üle vallale ja sellest sai avalik raamatukogu nagu näiteks Mõnistes.²³

Raamatukogude tegevust reguleeriv *Avalikkude raamatukogude seaduse* võeti vastu 1924. aastal. Seadusest tulenevalt oli raamatukogude ülesandeks muuta kirjanduse kasutamine kättesaadavamaks. Seadus nägi ette, et raamatukogusid avab ning peab üleval valla, linna või alevivalitsus sellisel hulgal, mis võimaldab kõikidel vastava kogukonna liikmetel raamatukogu kasutada. Seadus nägi ette, et raamatukogu peab olema avatud vähemalt ühel päeval nädalas raamatute kättesaamiseks. Seaduse kohaselt pidi kohalik omavalitsus võtma raamatukogude toetamiseks eelarvesse vähemalt 2 senti elaniku kohta. Riigi poolt määrati eelarvesse vähemalt sama suur summa, kui olid eelmisel aastal maksnud omavalitsused aga mitte rohkem kui 200 krooni kogu kohta. Riigi poolt määratud summad olid mõeldud ainult kirjanduse ostmiseks.²⁴

Seltsid olid sageli eestvedajaks kohalike rahvamajade ehitamisel. Rahvamajad olid hädavajalikud seltsitegevuse korraldamiseks. Kuna tegemist oli töömahuka ja kalli ettevõtmisega, siis ei saanud paljud seltsid rahvamaja ehitamist rahaliste vahendite nappusel endale lubada.

Olukorda leevendas 1931. aastal vastu võetud *Rahvamajade seadus*. Seaduse kohaselt oli rahvamajade ülesandeks olla kultuuri- ja haridustöö keskkohaks väljaspool kooli ja koduks oma tegevuspiirkonna hariduslikkudele asutustele ja seltskondlikkudele organisatsioonidele. Seadus

²⁰ Küla ja kultuurielu. – *Võru Teataja* 29.06.1922, nr. 70, lk. 1

²¹ F. Kinkar 1993, lk. 133

²² J. Uljas 1993: Kui külaelu... lk. 6

²³ Vallavalitsus asutab raamatukogu. – *Võru Teataja* 25.08.1927, nr. 94, lk. 3

²⁴ Avalikkude raamatukogude seadus. – *Riigi Teataja* 1924, nr. 77/78, lk. 493-494

aitas lahendada ka tihti ehitust takistanud rahalist külge. Nüüd oli rahvamajade võrku kuuluvatel majadel võimalik saada riigilt toetust ja laenu.²⁵

Rahvamajade võrku võisid kuuluda need majad, millel olid selleks kohased ruumid (suur saal, näitelava, riietusruum, riidehoid ja jalutusruum). 1938/39.a oli rahvamajade võrgus 533 rahvamaja.²⁶

Õpiringide, kursuste ja loengute korraldamine ei saanud esialgu soovitud hoogu sisse. Tegevus aktiveerus kolmekümnendate aastate teisel poolel. Üheks põhjuseks kindlasti juhendajate vähesus ja oskamatus, aga ka seltside suurem tähelepanu harrastustegevusele, pidude korraldamisele ning kooskäimiskohtade väljaarendamisele. 1938/39. õppeaastal oli Eesti Haridusliidus registreeritud 519 õpiringi. Kui 1932/33 oli haridusliidu liinis olnud ligi sada õpiringi, siis oli tegevuse hoogustumine märgatav. Teematika osas oli esikohal kodukultuur, millele järgnesid seltskondlik kasvatus, kultuur, kirjandus jne.²⁷

Kuigi enamus elanikest elas maal ning ka valdav osa kultuuriseltse tegutses maal, valmistas vabahariduse juhtidele siiski muret inimeste liikumine maalt linna ja seda eriti noorte puhul. Üheks põhjuseks peeti noorte rahulolematust elutingimustega maal. Paratamatult jõudis professionaalne kunst, nii teater, kino, kui ka moodsad massiteabevahendid nagu raadio kõigepealt linna. Maale jõudsid need oluliselt hiljem ning sedagi linnaga võrreldes piiratud mahus.²⁸

1927. aastal toimus Eesti II hariduskongress, mille läbivaks teemaks oli vabaharidustöö suunamine maale. Inimeste maalt linna liikumise põhjuseks peeti rahulolematust kultuuritöö tasemega ning võimalustega maal. Ettekandega „Kultuurilise liikumise juhtimine maale“ esinesid meditsiinidoktor Juhan Vilms ja riigikogu esimees Karl Einbund. Oma ettekandes rõhutasid nad riigipoolse toetuse suurendamise vajadust kultuurilisele tegevusele maal. Oldi arvamusel, et kultuuritaseme tõus maal ning võimaluste laienemine vabahariduse alal leevendab maalt lahkumise põhjust. Ühe võimalusena nähti haridusliidu vahendusel professionaalsete lektorite koondamist haridusliidu alla, kust siis kohalikud organisatsioonid

²⁵ Rahvamajade seadus. – *Riigi Teataja* 1931, nr. 53, lk. 729

²⁶ J. Uljas 1993: Kui külaelu... lk. 6

²⁷ F. Kinkar 1993, lk. 120

²⁸ F. Kinkar 1993, lk. 23

neid esinema saaksid kutsuda ning maal toimuva kultuuritegevuse riigipoolset rahalist toetamist.²⁹

Kui 1920. aastatel heideti tihti ette seltsitegevuse vähesust ning rahvale pakutava repertuaari vähest kultuuriväärtust, siis 1930. aastate lõpuks oli toimunud märgatav muutus. Nüüd hakati pigem kurtma liialdamise üle rahvale pakutavas kultuuritegevuses. Haridusliidu ajakirjas „Areng“ E. Piiri artiklis „Suurpidustuste pahedest“ kirjutas autor oma kogemustest Võrumaal 1938. aastal. Ta leidis, et pidudel soovitakse rahvale pakkuda võimalikult palju, mis muudab need pikaks ja lohisevaks. Kuna rahvale sooviti näidata kõiki kohapeal olevaid tegevusharusid ja esinejaid, siis ei olnud midagi imelikku selles, et peo aktuse osa kestis koos kõnelejate ja ettekannetega neli tundi. Sellele järgnes veel pidu, kus esinesid kõnelejad, laulukoor, orkester, rahvatantsutrupp, deklameeriija ja lõpuks veel näidend. Sellisest peost olid väsinud nii esinejad kui vaatajad ning lõpuks mängisid tegelased mitu korda halvemini kui viimases proovis.³⁰

Nagu eelnevast selgub, seltsiliikumise olulisus omariikluse perioodil ei kaotanud oma tähtsust. Tegevus laienes ja muutus ka sisult rahvast harivaks ning ühendavaks. Kujunesid erinevaid valdkondi koordineerivad organisatsioonid ning vastu võeti tegevust reguleerivaid ja toetavaid seadusi. Tekkisid ka riigipoolsed rahalise toetuse saamise võimalused.

²⁹ K. Einbund. Mis andis meile II hariduskongress – *Vabaharidustöö* 1928, nr 2-3, lk. 36-38

³⁰ E. Piir. Suurpidustuste pahedest. – *Areng* 1938, nr. 1, lk. 2

2. Seltsitegevus Mõniste vallas

Mõniste vald asus Hargla kihelkonna Võrumaa osas. Lisaks Mõniste kuulusid Võrumaalt Hargla kihelkonda Saru vald ja Vastse-Roosa vald, kusjuures Mõniste oli kolmest pindala ja elanike arvu poolest suurim. Mõniste vald piirnes lõunast Läti Vabariigiga ning põhja poolt Saru ja Vana-Roosa vallaga ning idast Vastse-Roosa vallaga. Mõniste valla pindala oli 92,4 km².³¹

1922. aasta rahvaloenduse andmetel elas Mõniste vallas 1585 inimest, nendest 726 meest ja 859 naist. Vallas elas 1530 eestlast, 38 venelast, 8 sakslast ning rahvus on märkimata 9 inimesel.³² Rahvastiku keskmine tihedus Võrumaal oli 1922. aasta rahvaloenduse andmetel 21 inimest ühele ruutkilomeetrile. Mõniste valla elanike keskmine tihedus jäi sellele alla, olles vahemikus 15-20 inimest ruutkilomeetrile. Võrreldes Saru ja Vastse-Roosa vallaga oli Mõniste vallas elanike tihedus suurem, kuid maakonnas lõikes tervikuna oli tegemist siiski küllaltki hõredalt asustatud piirkonnaga.³³

Mõniste vallas asusid kogumiku *Valgamaa*, andmetel järgmised tööstuslikud ettevõtted: telliskivitehas, villatööstus ja jahuveski Tiitsal ning jahuveski, saeveski ja piimatalitus Mõnistes. Mõnistes tegutses ka tarvitajate ühistu kauplus. Lisaks toimusid kahel korral aastas Mõniste vallamaja juures laadad: kevadeti 2. mail ja sügiseti 31. oktoobril.³⁴

Koole oli vallas üks, Peetri-Liisa algkool. 1929/1930 õppeaastal oli koolis 7 õpetajat ja 156 õpilast. Koolimajas asus ka Mõniste valla raamatukogu.³⁵

Seltsidest ja ühingutest tegutsesid Mõnistes 1922. aasta seisuga: haridusselts, spordiselts, põllumeeste selts, tarvitajate ühing, vastastikuse kindlustatuse ja tulekahjude korral abiandmise selts, masinatarvitajate ühing.³⁶ 1930. aastatel tegutses Mõnistes aktiivselt ka vabatahtlik tuletõrje ühing, mis 1931. aastal võeti vastu Üleriigilise Tuletõrje Liidu liikmeks.³⁷

³¹ Valgamaa: maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Toim. A. Tammekann, A. Luha, E. Kant. Tartu, 1932. Lk 216

³² Valgamaa 1932, lk. 216

³³ Võrumaa: maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Toim. J. Rumma, A. Tammekann, J. V. Veski. Tartu, 1926. Lk 6

³⁴ Valgamaa 1932, lk. 218

³⁵ Valgamaa 1932, lk. 218

³⁶ Võrumaa 1926, lk. 91-93

³⁷ Üleriigilise Tuletõrje Liidu juhatuse otsus. 19.03.1931. – ERA.14.10.341, l. 6

2.1. Mõniste Hariduse Selts

Vabahariduse ja kultuuritegevuse eestvedajaks Mõniste vallas oli Mõniste Hariduse Selts. Seltsi moodustamiseks esitasid Mõniste valla kodanikud Jaan Prants (aktiivne kaitseliidu liige), Eduard Ploomipuu (koolijuhataja) ja August Soover 2. juulil 1921. aastal Tartu-Võru Rahukogu registreerimise osakonnale palve registreerida Mõniste Hariduse Selts.³⁸ Seltsi registreerimise palve rahuldati 7. juulil 1921 ning Mõniste Hariduse Selts kanti seltside, ühisuste ja liitude registrisse registreerimisnumbriga 1154.³⁹

Põhikirjast tulenevalt oli seltsi eesmärgiks edendada haridust, vaimset, kõlbelist ja kehalist kasvatust väljaspool kooli. Oma eesmärkide täitmiseks võis selts avada raamatukogusid, lugemislaudu, asutada üld- ja kutsehariduslikke koole, korraldada loenguid, teadusalaseid õppekäike ja kursusi, lugemisringe ja vaidlusõhtuid. Samuti võis selts välja anda populaarteaduslikke kirjatöid ja ajakirju ning avada osakondi ülesannete täitmiseks.⁴⁰

Haridusselts hakkas tegutsema Peetri-Liisa algkooli juures. Seltsil oli raamatukogu, tegevust alustasid laulu- ja näitering. Organiseeriti ühisesinemisi, näitusmüüke ning saadud raha kasutati esialgu peamiselt rahvaraamatukogu laiendamiseks, hiljem seltsimaja ehitamiseks.⁴¹ 1932. aastal astus selts Eesti Haridusliidu liikmeks.⁴²

Haridusseltsi esimestest tegevusaastatest ning seltsi eestvedajatest on vähe teada. Seltsi tegevust hakkas esialgu juhtima keegi J. Laas. Teda on mainitud *Võru Teataja* seltsielust rääkivas artiklis, mis ilmus 1923. aastal.⁴³ Rohkem andmeid tema kohta leida ei õnnestunud. Pärast Laasi oli haridusseltsi eesotsas kuni 1931. aastani August Pöder. Teada on, et ta oli vallaametnik ning elas Perakonnu talus.⁴⁴

1931. aastal tuli Peetri-Liisa algkooli õpetajaks Arnold Tiru. Tema eestvedamisel sai haridusseltsi tegevus uuesti hoo sisse ning temast sai ka seltsi uus juht. Haridusseltsi peamiseks eesmärgiks sai rahvamaja ehitamine. Arnold Tiru juhtis haridusseltsi tegevust kuni 1935. aastani, mil ta Mõnistest lahkus.⁴⁵

³⁸ Palve Mõniste Hariduse Seltsi registreerimiseks 02.07.1921. – ERA.14.3.187, l. 1

³⁹ Tartu-Võru Rahukogu otsus 07.07.1921. – ERA.14.3.187, l. 6

⁴⁰ Mõniste Hariduse Seltsi põhikiri 02.07.1921. – ERA.14.3.187, l. 2-4

⁴¹ H. Tulviste 1990, lk. 18

⁴² F. Kinkar 1993, lk.159

⁴³ Mõnistest. – *Võru Teataja* 26.07.1923, nr. 81, lk. 3

⁴⁴ Arnold Tiits. Kilde Mõniste Haridusseltsi tegevusest (mälestused). (Käsikiri Mõniste koolis; pag-mata)

⁴⁵ A. Tiits. Kilde... (pag-mata)

Pärast Arnold Tiru lahkumist 1935. aastal võttis seltsi juhtimise üle Hugo Hirjel ning oli seltsi eestvedaja kuni seltsi tegevuse lõppemiseni 1943. aastal. Hugo Hirjel oli Mõniste kohalik elanik, töötas alates 1928. aastast õpetajana ja aastatel 1941-1968 koolijuhina. Tema oli esimene kõrgharidusega õpetaja koolis. Samuti oli ta aktiivne seltsielu eestvedaja, eriti näiteringi juhendamisel ning ka ise näitlemisel ning mängis ka puhkpilliorkestris trompetit.⁴⁶

Seltsi tegevuse algusaastatel tunti kohalikus Võrumaa ajalehes *Võru Teataja* tihti muret seltsielu pealiskaudsuse pärast. Näiteks leiti 1923. aasta 4. jaanuari *Võru Teatajas*, et Mõniste haridusseltsi poolt Jõulu keskmisel pühal korraldatud peoõhtul etendati rahvale kupleesid, mis olid labasevõitu ja seega haridusseltsi poolt korraldatud peol kohatud. Haridusseltsilt oodati väärtuslikumaid etteasteid.⁴⁷

Kogutud materjalide põhjal võib jääb mulje, et haridusseltsi peamine tegevus oli pidude korraldamine. Peod algasid eeskavaga, mis sisaldasid näidendit või siis muusikalisi etteasteid ning seejärel tants, kus muusikat mängis tavaliselt puhkpilliorkester. Samas ei saa unustada pidude korraldamisele eelnenud seltsilist tegevust, mille käigus õpiti näitemängu, laulmist, tantsimist või harjuati pillimängu.

Peetri-Liisa algkooli õppenõukogu protokolliraamatust võib leida sissekandeid toimunud pidude kohta. Tavaliselt on kirjas, kuidas pidu plaanitakse korraldada, milline on eeskava, kes korraldab einelaua, kui kallid on piletid ning kes mängib tantsuks muusikat. Samuti on kajastatud peost saadud tulud ning nende kasutamine.⁴⁸

Kuid haridusselts ei tegelenud siiski ainult pidude korraldamisega. Lisaks pidudele on toimunud ka üldharivaid loenguid. 12. detsembri 1925. aasta *Võru Teataja* kirjutab, et koolimaja ruumides toimus populaarteaduslik loeng kultuuri headest ja halbade külgedest. Samal üritusel tegi oma esimese avaliku väljaastumise ka karskusselts, korraldades pärast loengut tantsuõhtu. Osavõtt tantsust oli siiski väheldane. Publiku hulgast oli kosta rahulolematust. Leiti, et karskusring oleks pidanud oma tegevust alustama ideeliselt platvormilt, kandes rahva hulka väärtuslikumat vaimutoitu, kui seda on tants.⁴⁹

Madalhetk Mõniste haridusseltsi elus on olnud ilmselt 1920-ndate lõpus. *Võru Teataja* sõnul oli Mõniste seltsielu talveunes. Kui mõned aastad tagasi tegutseti suure andumuse ja eduga,

⁴⁶ Samas

⁴⁷ Mõnistest. – *Võru Teataja* 4.01.1923, nr. 1, lk. 4

⁴⁸ Peetri-Liisa algkooli protokolliraamat. Lk. 6, 17, 31, 28, 39, 53, 63

⁴⁹ Populaarteaduslik loeng Mõnistes. – *Võru Teataja* 12.12.1925, nr. 141, lk. 3

mängiti näitemängu ja lauldi, siis nüüd pole enam midagi kuulda. Põhjuseks peeti asjaolu, et juba mitmendat aastat oli seltsi juhtkond üks ja sama, liikmeid vähe ning neilgi liikmemaks maksmata.⁵⁰

Haridusseltsil oli ka raamatukogu. Selle oli seltsile üle andnud karskusselts. Raamatukoguhoidjaks oli põllumees ja vallasekretäri kohusetäitja August Rebane. Seltsi liikmetele oli laenutus tasuta, teistelt nõuti tagatist. 1927. aastal oli kogus 324 raamatut, millest enamiku moodustas ilukirjandus.⁵¹ 1927. aastal otsustas haridusselts raamatukogu likvideerida. Kogu anti üle vallavalitsusele, kes asutas Mõniste avaliku rahvaraamatukogu.⁵²

Haridusseltsi üheks suuremaks ettevõtmiseks alates seltsi loomisest oli seltsimaja ehitamine. Seltsimaja ehitamise mõte sai alguse 1923. aastal, kuid lõplikult valmis seltsimaja 1940. aastal ning avamiseni vabariigi ajal ei jõutudki.

1927. aastal soovis haridusselts saada seltsitegevuseks vallalt endist magasiaita. Vallavolikogu tuli seltsile vastu ning lubas magasiaida koos kahevakamaalise krundiga haridusseltsile määramata ajaks tasuta kasutamiseks. Tingimuseks oli, et haridusselts neid ruume ka teistele seltsidele kasutada annab, kusjuures kõnekoosolekuteks tasuta, kuid pidudeks 10-protsendilise tasu eest üldsissetulekust.⁵³ Vallalt saadud magasiait ei olnud aga seltsi tegevuseks päris sobiv ning vajas kohandamist. Kuna magasiaidal puudus kütmisvõimalus, sai seda kasutada suvel aga talvel toimus ikkagi kogu seltsielu koolimajas.⁵⁴

1928. aastal kutsus juhatus seltsimaja eelkavandi koostamiseks Tallinnast kohale härra Laurfeldti. Kavandiga jäi juhatus rahule ning otsustas ehitusprojektide ja eelarvete ettevalmistustööd anda Laurfeldti ehitusbüroole.⁵⁵ Ehitamiseni siiski ei jõutud, kuna puudus ehituseks vajalik raha. Uue hooga hakati seltsimaja ehitusega tegelema 1930-ndate alguses. Tõuke andis 1931. aastal Peetri-Liisa algkooli õpetajaks tulnud Arnold Tiru, kes hakkas aktiivselt tegelema haridustöö edendamise ja valiti ka haridusseltsi uueks esimeheks. Juhatusse valiti ka Hugo Hirjel ning 1932. aastal õpetajaks tulnud Arnold Tiits. Hirjelist ja Tiitsist said aktiivsed seltsielu eestvedajad kuni seltsi tegevuse lõpuni.⁵⁶

⁵⁰ Talveuni Mõniste seltsielus. – *Võru Teataja* 16.12.1930, nr.143, lk. 3

⁵¹ Inga Kuljus, Ere Raag. Raamatukogud Võrumaal. Võru 2011, lk. 29

⁵² Vallavalitsus asutab raamatukogu. – *Võru Teataja* 28.08.1927, nr. 94, lk. 3

⁵³ Mõniste haridusseltsi magasiaidast maja. – *Võru Teataja* 25.08.1927, nr. 94, lk. 3

⁵⁴ Mõniste saab rahvamaja. – *Võru Teataja* 16.10.1928, nr. 119, lk. 1

⁵⁵ Samas

⁵⁶ H. Tulviste 1990, lk. 18

Aktiivne rahvamaja ehitustegevus sai alguse 1933. aastal. Kõigepealt alustati materjali varumist. Väga palju tööd tehti tasuta. Puud langetati talgu korras Põlde metskonnast. Palgid veeti seaveskisse, lõigati laudad ja prussid ning talumehed vedasid materjali ehitusplatsile.⁵⁷

Rahvamaja ehitamine ei olnud ainuüksi haridusseltsi töö. Tegemist oli peamiselt nelja seltsi ettevõtmisega. 20. jaanuaril 1935. aastal pidasid haridusselts, põllumeeste selts, kaitseliit ja naiskodukaitse koosoleku, kus arutati läbi edaspidised sissetulekuvõimalused ja ehitamise kord. Ehitust korraldama jäi haridusseltsi juures töötav ehituskomitee.⁵⁸

Rahvamaja ehitamist toetas ka Peetri-Liisa algkool. Haridusseltsi käsutusse otsustati anda kahe osamakse suurune summa, mis oli 100 krooni. Samuti otsustati määrata 6. jaanuari 1937. aasta peo kasum (22.67) rahvamaja ehitamiseks. Esindajateks ehituskomiteesse valiti Eduard Ploomipuu ja Hugo Hirjel. Samuti otsustas Mõniste valla Peetri-Liisa algkooli õppenõukogu näitelava tarvitamise eest tasu mitte võtta nendelt organisatsioonidelt, kes toetavad rahvamaja ehitamist.⁵⁹

Rahvamaja nurgakivi asetamiseni jõuti 22. septembril 1937. Pidulikuks sündmuseks oli üles rivistatud kohaliku kaitseliidu rühm ja naiskodukaitse. Vaimuliku talituse pidas Hargla koguduse õpetaja Jaan Maior. Peokõnega esines Eesti Haridusliidu peasekretär Evald Vender. Nurgakivi aetas Võru maavalitsuse esimees August Kohver.⁶⁰

Rahvamaja projekti autoriks oli Arnold Matteus ja tema abiline Alice Must. Vanale magasiaidale, millest sai rahvamaja esiosa ehitati teine korrus ning juurdeehitusena uus saaliosa, jalutusruum, tegelaste ruum ja väikesed abiruumid.⁶¹ Aasta pärast oli rahvamaja saamas katuse alla. Rahvamaja ehitamine läks hinnanguliselt maksma 21 000 krooni, saades seega kallimaks aga arvatavasti ka avaramaks rahvamajaks Võrumaal.⁶² Ehituseks vajalik raha oli kogutud pidudega, annetustega, loteriidega. Raha ehituseks saadi ka vabariigi valitsuselt. Märkimisväärne osa oli inimeste tasuta töö. Rahvamaja avati 1940. aasta oktoobris, kuid seda juba nõukogude korra tingimustes.⁶³

⁵⁷ H. Tulviste 1990, lk. 18

⁵⁸ Mõnistlesse kerkib rahvamaja. – *Võru Teataja* 25.01.1935, nr. 8, lk. 2

⁵⁹ Peetri-Liisa algkooli õppenõukogu protokoll 04.02.1937. – Peetri-Liisa algkooli protokolliraamat. Lk. 63

⁶⁰ Mõniste saab rahvamaja. – *Postimees* 24.08.1937, nr 227, lk. 6

⁶¹ A. Tiits. Kilde ... (pag-mata)

⁶² Mõniste rahvamaja valmimas. – *Postimees* 28.03.1938, nr. 86, lk. 4

⁶³ A. Tiits. Kilde ... (pag-mata)

Mõniste haridusseltsi tegevuse võib kokku võtta Arnold Tiitsi, kes oli 1930. aastatel aktiivne seltsiliikumise eestvedaja, sõnadega „Aktiivselt tegutses Mõniste Haridusselts vabaharidustöö alal. Seltsi eestvõtmisel korraldati näitekunsti-tantsu jm. kursusi, kirjanduslikke kohtuid, ettekandekoosolekuid ja piduõhtuid. Seltskondlikku tööd tehti tollal vabast tahtest, südame sunnil ja rõõmsa meelega. Keegi ei küsinud siis, mis tasu selle eest saab.“⁶⁴

Mõniste Hariduse Selts tegutses kuni 1943. aastani.

2.2. Näitemänguring

Näitering hakkas Mõnistes tegutses 20. sajandi alguses. 1911. aastal saatis Mõniste koolijuhataja Kusta Eichenbaum kirja vallavalitsusele, milles palus luba kooli ruumes näitemängu esitada. Loa ta sai ning kõigepealt lavastati näidend „Kolm korda vallavanem“.⁶⁵

1920-ndatel tegutses näitering haridusseltsi juures. Õpitud näidendeid esitati seltsi poolt korraldatud pidudel. *Võru Teatajas* ilmunud artiklitest selgub, et publiku arvamus repertuaarist oli erinev. Esitati meelelahutuslikke ja vahest isegi labasevõitu kupleesid, mis pälvisid kirjutaja kriitika.⁶⁶ Samas on repertuaaris olnud ka kirjanduslikus mõttes väärtuslikumad teosed, nagu näiteks Johannes Normann-Põhjalase näidend „Loreida“.⁶⁷

Aktiivselt hakkas näitering tegutsema 1930-ndatel, kui kooli tulid tööle uued aktiivsed õpetajad: Arnold Tiru, Linda Nõgel (Hirjel), Hugo Hirjel, Arnold Tiits. Näiteringi eestvedajaks sai Hugo Hirjel. Arnold Tiits, kes oli samuti üks seltsi eestvedajatest, on tema kohta meenutanud: „H. Hirjelil oli näitlejasoont, ta oli laval „nagu kodus“, eriti koomilised osad kuulusid tema ampluaasse. Naudingut valmistas H. Hirjel vaatajaile osatäitmistega näidendites „Mikumärdi“, „Vedelvorst“, „Vaese mehe utetall“, „Kraavihallid“, „Kosjasõit“. Näidendirole on olnud tal elu jooksul kindlasti üle viiekümne.“⁶⁸

Mõniste haridusselts korraldas näitekunsti kursusi, mida kutsuti läbi viima haridusliidu konsulendid. Nii käis kohapeal konsulent Heino Vaks, kes aitas lavastada Anton Hansen

⁶⁴ Arnold Tiits. Meenutused tööst õpetajana Peetri-Liisa Algkoolis 1930. aastatel. (Käsikiri Mõniste koolis; pag-mata)

⁶⁵ H. Tulviste 1990, lk. 10

⁶⁶ Mõnistest. – *Võru Teataja* 04.01.1923, nr. 1, lk.4

⁶⁷ Seltsielust Mõnistes. – *Võru Teataja* 13.08.1925, nr. 90, lk 3

⁶⁸ A. Tiits. Kilde ... (pag-mata)

Tammsaare „Vargamäe“; Eduard Tinni juhendamisel lavastati Enn Vaiguri „Kraavihallid“. Aastatel 1930-1940 lavastati Mõnistes veel: August Kitzbergi „Kosjasõit“, „Neetud talu“, „Punga Mart ja Uba Kaarel“, „Kauka jumal“ ja „Tuulte pöörises“; Hugo Raudsepa „Mikumärdi“, „Vedelvorst“ ja „Põrunud aru õnnistus“; Tammsaare „Kõrboja Anna“ ja „Põrgupõhja uus vanapagan“; Mait Metsanurga „Vaese mehe utetall“; Oskar Lutsu „Kalevi kojutulek“; Elmo Ellori (Elmar Ploom) „Peigmees maanteelt“; Bernhard Kangermanni „Naabri Mari“ ning ainsa välisautori näidendina Teuvo Pakkala „Parvepoisid“. ⁶⁹

Kui 1920. aastatel oldi mures rahvale esitatavate näidendite valiku üle, kuna tegemist oli sisult väga lihtsate ja kergekaaluliste etendustega, siis vaadates esitatud näidendite loetelu 1930. aastatel on olukord muutunud. Kavas on selliste Eesti kirjandusklassikute nagu Tammsaare, Kitzberg, Raudsepp jt. teosed. Repertuaari valikut suunas tõenäoliselt tihe suhtlemine haridusliiduga.

Harjutamas käidi tavaliselt koolimaja juures. Kuna seltsil oma maja polnud ning vallalt saadud magasiaita ei olnud võimalik aastaringselt kasutada, siis toimusid peod enamasti koolimajas. Seda mitte ainult haridusseltsi korraldatud peod vaid ka näiteks tuletõrjeühingu, kaitseliidu või põllumeeste seltsi korraldatud üritused. Koolimaja ülemise korruse kaks klassiruumi olid ehitatud nii, et nende vaheseina sai ära võtta ja tekkis suur ruum. Esinemiste jaoks ehitati ajutine lava.

2.3. Laulukoor

Kooritegevus Mõnistes sai alguse 1912. aastal, kui kooli tuli õpetajaks Eduard Ploomipuu, kes hakkas juhendama laulukoori ning mängis laulukoorile saateks viiulit või orelit. Koor ei saanud kaua tegutseda, kuna 1914. aastal mobiliseeriti Eduard Ploomipuu sõjaväkke, kust ta vabanes 1917. aastal ning tuli tagasi Mõnistesse ja valiti koolijuhatajaks. ⁷⁰

Kooritegevus käivitus uuesti koos haridusseltsi asutamisega 1921. aastal. Tegevust alustas segakoor. Inimesed jõudsid laulmiseni ilmselt erinevatel põhjustel ja viisidel. Külakogukonnale omaselt võib eeldada, et info inimeste vahel liikus vahetu suhtlemise kaudu, kuid tundub, et mõnel juhul on kasutatud ka kirjalikke teateid. Nii võib Mõniste muuseumi fondidest leida

⁶⁹ H. Tulviste 1990, lk. 12

⁷⁰ Mõniste valla koolide kroonika 1826-1940 (Käsikiri Mõniste koolis), lk. 6-7

haridusseltsi eestseisuse liikme kirja neiu Elly Puusepale. Kirjas paluti neiu Puusepal võtta vaevaks ning tulla 30. oktoobril kell 12.00 Kuutsi koolimajja (Peetri-Liisa algkool) lauluharjutusele.⁷¹

Kolmekümnendatel aastatel esineti peamiselt haridusseltsi poolt korraldatud üritustel aga ka kiriklikel pühadel. 14. augustil 1932. aastal toimus Hargla kirikus koraalipüha. Koraalipüha kavalehele on märgitud esinejatena Hargla kirikukoor ja Laanemetsa, Mõniste, Saru, Vastse-Roosa segakoorid ning Mõniste Kaitseliidu puhkpilliorkester.⁷²

1937. aasta paiku hakkas segakoori juhendama Mõniste kooli õpetaja Arnold Tiits. Koorilaul muutus populaarseks ning koori liikmete arv kasvas. Tekkis olukord, kus lauljaid oli võimalik valida näiteks hääleulatuse järgi. Suvel laulsid kooris ka gümnaasiumide lõpuklasside õpilased, mistõttu kooriliikmete arv võis ulatuda kuni 70-ni.⁷³ Koorijuht Arnold Tiits on oma mälestustes kirjutanud, et Mõniste segakoor osales Rõuge laulupäeval ning korraldas koos Varstu segakooriga kontserdi Mõniste pargis. Esineti kiriklikel pühadel ja kohalikel piduõhtutel Mõniste koolimajas.⁷⁴

Suurimaks ürituseks oli esinemine Mõniste rahvamaja avamispidustustel. Ettevalmistused algasid juba aegsasti ning kavas oli mitmeid isamaalisi laule, nagu Aleksander Lätte „Ärka üles isamaa“, mis kahjuks jäid esitamata, kuna rahvamaja avamine toimus 1940. aasta oktoobris ning need laulud tuli repertuaarist välja jätta. Repertuaarist välja jäänud laulude asemele tuli õppida selgeks mõned nõukogude laulud, nagu „Suur ja lai on maa ...“.⁷⁵

Segakoor töötas 1943. aastani ja pärast Arnold Tiitsi lahkumist koori tegevus vaibus.⁷⁶

2.4. Puhkpilliorkester

Puhkpilliorkester tegutses Mõnistes alates 1926. aastast. Orkestri asutajaks oli Sõõru talu peremees Johannes Kirschenberg, kes 1936. aastal eestistas nime Juhan Kirsimäeks. Millise seltsi juurde orkester kuulus on raske üheselt öelda. Orkestrit on nimetatud Kaitseliidu orkestriks, haridusseltsi orkestriks aga ka pritsumeeste pasunakooriks. Tegelikult mängisid

⁷¹ Haridusseltsi juhatuse kiri Elly Puusepale, 23.10.1921. – MF 548 ar 172:2.

⁷² Hargla koraalipüha kava, 14.08.1932. – MF 549 ar 173:1

⁷³ H. Tulviste 1990, lk. 8

⁷⁴ A. Tiits. Kilde ... (pag-mata)

⁷⁵ Samas

⁷⁶ Samas

olenemata orkestri nimest seal enamasti ühed ja samad mehed. Kõige rohkem on orkestrit nimetatud siiski Kaitseliidu orkestriks.⁷⁷

Esimese puhkpillide komplekti saatis Mõnistesse Eduard Kõomägi 1926. aasta aprillis. See tuli Brno linnast Tšehhoslovakkiaast. Nimelt õppis Eduard Kõomägi Brno Tehnilises Ülikoolis ja Johannes Kirschenberg saatis tema nimele pangatšeki 8300 tšehhi krooni peale, mis oli 946,20 krooni. Raha panid kokku Mõniste kool, vallavalitsus, tuletõrje, talumehed (Kasuk, Orro, Ruven jt). Pille oli kokku 14. Proove tehti alguses kaks korda nädalas, hiljem korra, tavaliselt pühapäeviti, mängijate kodus.⁷⁸

Esialgu mängisid orkestris Villem Noorkõiv, Juhan Kirschenberg, Adalbert Paas, Richard Lindenberg, Bernhard Ploomipuu, Elmar Hanimägi, Artur Kirschenberg, Hugo Paltsep, Elmar Aare, Eduard Põldsepp, Elmar Ruven, Valter Sild, Osvald Laas. Kolmekümnendate aastate teisel poolel lisandusid uute mängijatena Alfred Saar, Elmar Pihu jt. Orkestrit juhendasid: Johannes Kirschenberg (1926-28), Valter Sild (1928-38) ja Johannes Lepp (1938-41).⁷⁹

Peetri-Liisa algkooli protokolliraamatutes on kajastatud kooli pedagoogilise nõukogu korraldatud peoõhtud. Kajastatud kirjetest võib näha, et tavaliselt mängis pidudel tantsuks Kaitseliidu orkester. Orkestri tasu ei olnud alati ühesugune, vaid jäi vahemikku 5-10 krooni. Tasu osas esines mõnikord ka erimeelsusi. Näiteks nõudis pasunakoor 1928. aasta sügisel esinemise eest 20 krooni, kuid õppenõukogu hinnangul oli selline tasu liialt kõrge, eriti seetõttu, et kool oli andnud orkestrile pasunate ostmiseks 260 krooni.⁸⁰

Orkester mängis kõikidel vajalikel juhtudel: paraadidel, aktustel, piduõhtutel, pulmades, matustel ja kirikus. 1932. aasta Hargla kiriku koraalipüha saatemuusika ansamblina on kavalehele märgitud Kaitseliidu orkester, mida juhatas Valter Sild.⁸¹ Samuti tegi Kaitseliidu orkester muusikat Mõniste lõikuspähal 1934. aastal,⁸² Mõniste tuletõrjeühingu lipu sisseõnnistamisel 6. augustil 1933. aastal⁸³ ja Mõniste Piimatalituse uue hoone avapidustustel 6. juunil 1937. aastal.⁸⁴

⁷⁷ H. Tulviste 1990, lk. 16

⁷⁸ Alfred Lepp. Koorilaulud ajaloolisel taustal. (Käsikiri Mõniste muuseumis – MF 155 ar 74:9), lk 7-8

⁷⁹ H. Tulviste 1990, lk. 16

⁸⁰ Õppenõukogu protokoll, 07.10.1928. – Peetri-Liisa algkooli protokolliraamat, lk. 28

⁸¹ Hargla koraalipüha kava, 14.08.1932. – MF 549 ar 173:1

⁸² Mõniste lõikuspeo kava, 04.11.1934. – MF 549 ar 173:3

⁸³ Mõniste tuletõrje sai lipu. – *Lõuna-Eesti* 08.08.1933, nr. 87, lk. 8

⁸⁴ Mõniste Piimatalituse maja sisseõnnistamise kava, 06.06.1937. – MF 427 ar 123:8

2.5. Muud seltsid ja nende kultuurhariduslik tegevus

On teada, et Mõnistes tegutses ka spordiselts. *Võru Teataja* kirjutas 1922. aastal, et spordiselts korraldas vallamaja juures 6. augustil spordipeo. Kavas oli raskuste tõstmine, prantsuse maadlus, kupleed, ilutõsted ja varjupildid. Esinesid parimad sportlased Valgast ja Lätist. Kuna kõik kutsutud sportlased ei tulnud kohale jäi mõni väljakuulutatud etteaste ära. Esinesid ka kohalikud sportlased, seda raskuste tõstmisel ning prantsuse maadluses. Ilusa ilma tõttu oli kokku tulnud palju rahvast.⁸⁵

Milliste spordialadega spordiseltsis täpselt tegeleti, ei ole teada. Küll aga on kindel, et üheks spordialaks oli käsipall. 1933. aasta juuni alguses toimus Mõniste spordiseltsi väljakutsel Mõniste ja Vana-Roosa spordiklubide vaheline käsipalli võistlus. Võitjaks tuli Vana-Roosa klubi tulemusega 2:1 ja 2:0. Juunikuus oli tulemas veel Vana-Roosa spordiklubi poolt korraldatav kergejõustiku võistlus, kuhu oodati osalema ka naabervaldasid.⁸⁶

Mõniste Põllumeeste Selts korraldas oma valdkonna kursusi ja koolitusi, aga ka kõnekoosolekuid. Kuna seltsimaja ei olnud, siis toimus ka nende tegevus kooli ruumides. 27. jaanuaril 1929 peeti põllumeeste seltsi eestvedamisel kõnekoosolek, millel esines riigikogu liige Richard Vreeman. Ajalehe kinnitusel oli kuulama tulnud rohkesti rahvast, kes jälginud huviga selgitusi võimul oleva sotsialistliku valitsuse varjukülgedest ning hoolimatusest maaelanike vastu. Toimus ka väike vaidlusvoor kohalike sotsialistide esindaja ning lektori vahel, kus lõpuks lektori argumendid osutunud rahva jaoks veenvamaks.⁸⁷

1931. aasta 27. ja 28. jaanuaril korraldas põllumeeste selts koolimaja ruumides kursuse. Kuigi ilma- ja teeolud olid ütle mata halvad, oli osavõtjaid vaatamata sellele saja ümber. Lektoritena esinesid aiandusinstruktor preili Kuresson, kes rääkis aianduse tähtsusest, aia asutamisest ja korraldamisest. Seakasvatuse konsulent härra Piho rääkis põllumajandussaaduste turustamisest, seakasvatusest, loomakoplitest ning ühistundest põllumajanduse arenemisel. Loengutele järgnes arutelu, kus tõstatati põllumajandusega seotud probleeme ning püüti leida koos lektoritega lahendusi.⁸⁸

Mõniste Põllumeeste Seltsi juures tegutses aiandus-mesindusring. Selle tegevusest ei leidu muid andmeid, kui ainult *Postimehes* avaldatud nupuke, kus räägiti Põllutöökoja poolt

⁸⁵ Mõnistest. – *Võru Teataja* 15.08.1922, nr. 90, lk. 2

⁸⁶ Mõniste sai „peksa“. – *Võru Teataja* 08.06.1933, nr. 61, lk. 3

⁸⁷ Põllumeeste koosolek Mõnistes. – *Võru Teataja* 02.02.1929, nr. 9, lk. 2

⁸⁸ Mõniste põllumeeste selts tegutseb edukalt. – *Võru Teataja* 31.01.1931, nr. 9, lk. 3

eraldatud toetustest. Loetelus nimetati toetuse saajana ka Mõniste Põllumeeste Seltsi. Raha oli sedapuhku ette nähtud ringidele assistentide palkamiseks.⁸⁹

1935. aasta detsembrikuus asutati Mõniste Maanaiste Selts, mis tegutsemist alustas 1936. aasta jaanuaris. Juhatusse valiti proua Tammann, proua Kirchenberg, proua Ploom ja preili Noorkõiv. Seltsi eesmärgiks oli naiste huvialasse puutuvate kursuste korraldamine ning osalemine näitustel väljapanekutega.⁹⁰ Arnold Tiits on oma mälestustes kirjutanud, et maanaiste selts korraldas koka- ja käsitöökursusi ning kursusest osavõtt oli tasuline.⁹¹

Seltsitegevus Mõnistes oli mitmekülgne ja aktiivne. Haridusselts, mis alustas tegevust 1921. hakkas eriti aktiivselt tegutsema 1930. aastatel. Aktiivselt tegeleti harrastustegevusega, kuid selle kõrval toimus ka vabahariduslik tegevus. Korraldati loenguid, kõnekoosolekuid ja muud sarnast.

Märkimisväärne on, et haridusseltsi kõrval toimus vabahariduslik ja harrastustegevus ka teistes seltsides. Põllumeeste selts ning 1930-ndate teisel poolel ka maanaiste selts, korraldasid põllumajanduslikke ja kodunduskursusi.

Seltsitegevuse korraldamist mõjutas kindlasti haridusseltsi astumine Eesti Haridusliidu liikmeks. Kursuste läbiviimiseks hakati kutsuma kohapeale haridusliidu konsulente ning harrastustegevuse korraldamisel oli see kindlasti abiks.

Tähelepanu pöörati ka noortele suunatud tegevustele ning seda eriti läbi spordiringi tegevuse.

⁸⁹ Toetusi aiandus-mesindusringidele. – *Postimees* 03.06.1937, nr. 147, lk. 6

⁹⁰ Mõnistes asutati Maanaiste Selts. – *Postimees* 17.01.1936, nr. 15, lk. 4

⁹¹ A. Tiits. Kilde ... (pag-mata)

3. Seltsitegevus Saru vallas

Saru vald oli üks kolmest Hargla kihelkonna vallast, mis asus Võrumaal. Saru valda ümbritsesid Mõniste, Tsooru ning Vana-Antsla vallad Võrumaal ja Taheva vald Valgamaal. Saru valla pindala oli 65,2 km², olles kolmest Hargla kihelkonna Võrumaa vallast suuruselt keskmine.⁹²

1922. aasta rahvaloenduse andmetel elas Saru vallas 894 inimest, nendest 430 meest ja 464 naist. Kõige rohkem elas vallas eestlasi, 882 inimest, venelasi oli vallas 10 ja 2 elaniku osas on rahvus märkimata. Rahvastikutihedus vallas jäi vahemikku 10-15 inimest ruutkilomeetrile, kui maakonna keskmine oli 21 inimest ruutkilomeetrile.⁹³

Tööstuslikest ettevõtetest asusid kogumiku *Valgamaa*, andmetel Saru vallas jahuveski, saeveski ja „Alska“ erapiimatalitus. Laata peeti vallamaja juures kaks korda aastas: 15. aprillil ja 15. oktoobril.⁹⁴

Vallas oli üks kool, mis kandis nime Jaanimäe algkool. 1929/30. õppeaastal töötas koolis 3 õpetajat ja õppis 60 õpilast. Koolimajas asus ka Saru valla raamatukogu.⁹⁵

Seltsidest ja ühingutest tegutsesid Saru vallas 1932. aasta seisuga põllumeeste selts, tulekahjude korral vastastikkuse abistamise selts, masinatarvitajate ühing, raamatukoguselts ning hariduseelts.⁹⁶ 1922. aastal oli Saru vallas tegutsenud ka spordiselts ning *Võrumaa Teataja* andmetel oli inimeste esialgne huvi selle seltsi vastu suur. Sporditegevust juhatas keegi mees, kes väidetavalt oli lõpetanud sõjaväe spordikursused, kuid vaatamata sellele ei olnud tal spordist palju aimu. Väidetavalt ei osanud ta ise midagi ette näidata, vaid jagas teoreetilisi teadmisi spordiraamatu järgi. See ei meeldinud aga paljudele spordigrupist osavõtjatele ning grupi tegevusest seetõttu ka loobuti.⁹⁷

3.1. Saru Raamatukogu Selts

Seltsielu elavdamiseks hakati Sarus kahekümnendate aastate alguses mõtlema rahvaraamatukoguseltsi loomisele. Selts asutati 1924. aastal. Rahvaraamatukogu seltsi

⁹² Võrumaa 1926, lk. 3

⁹³ Valgamaa 1932, lk. 217

⁹⁴ Samas

⁹⁵ Samas

⁹⁶ Samas

⁹⁷ Sarust. – *Võru Teataja* 10.08.1922, nr. 88, lk. 2-3

asutamisest oli eelkõige huvitatud vallavolikogu. Seltsi asutamise üheks eesmärgiks oli valla avaliku raamatukogu ülalpidamine. Vald kohustus igal aastal eelarvest eraldama summa raamatukogu täiendamiseks, kuna teiselt poolt toetas raamatukogu ka haridusministeerium, nagu nägi ette avalikkude raamatukogude asutamise ja ülalpidamise kava.

1925. aasta kevadel sai raamatukogu haridusministeeriumilt 20 raamatut. Mingil põhjusel olid need veel sama aasta oktoobriks lugemiseks välja panemata. *Võru Teatajas* leiti, et raamatukoguselts peaks ka ise midagi ette võtma ja mitte lootma ainult valla ja haridusministeeriumi toetusele. Võiks korraldada mõne peo, mille sissetulekutest raamatukogu täiendada. Samuti oleks raamatukoguseltsi ülesandeks kõnekoosolekute korraldamine ja lugemislaua ellu kutsumine. Eriti pikkadel sügis- ja talveõhtutel saaks nii vana kui noor lugemislauas vaba aja kasulikult mööda saata. Vabaharidusetöös oleks sellega samm edasi astunud. Samuti on see iga raamatukogu ülesanne.⁹⁸

Rahvaraamatukogu juhatajaks sai Hedvig Kronberg, kes oli kohalikus Jaanimäe algkoolis õpetaja. 1927. aastal ütles ta oma ameti raamatukogu juhatajana üles, mis rahvale tundus võõrastava teona ühe rahvalgustaja poolt. Põhjenduseks tõi Kronberg vähest aega ja suutmatust sellel alal toime tulla. Raamatukogu oli ligikaudu 100-köiteline ja avatud nädalas kõigest kaks tundi. Uueks raamatukogu juhatajaks valiti Jaanimäe algkooli juhataja Julius Kokk ja seda suurte raskustega, kuna viimane ei olnud uuest ametist huvitatud. Vallavalitsus lubas temale 100% suuremat tasu kui oli olnud eelmisel juhatajal.⁹⁹

3.2. Saru Haridusselts „Kalju“

Mõtteid seltsitegevuse vajaduse ning korraldamise üle olid kohalikud mõlgutanud ilmselt kogu aeg. Tundub, et puudus aktiivne eestvedaja, kes rahva kaasa tõmbaks. 1925. aastal valiti Jaanimäe algkooli juhatajaks Julius Kokk, kellest kohalikud seltsid lootsid rohkem abi kui nad eelnevatelt koolijuhatajatelt olid saanud.¹⁰⁰

1. jaanuaril 1926. aastal toimus algkooli ruumides laialdase eeskavaga peoõhtu, et koguda raha haridusseltsi asutamiseks. Kavas olid hiljuti asutatud segakoori ettekanded. Koori juhatas Julius

⁹⁸ Saru avaliku raamatukogu asjus. – *Võru Teataja* 29.10.1925, nr. 123, lk. 2

⁹⁹ Sarust. – *Võru Teataja* 26.04.1927, nr. 45, lk. 1

¹⁰⁰ Saru seltsielust. – *Võru Teataja* 3.10.1925, nr. 112, lk. 2

Kokk. Ette kanti 4-vaatuseline kurbmäng „Metsamajas“¹⁰¹, näiteringi juhendas pottsepp Gustav Tamberg.¹⁰²

16. märtsil 1926. aastal esitasid koolijuhataja Julius Kokk, kaupluse omanik Vladimir Karolin, õpetaja Hedvig Kronberg, vallaametnik Artur Laap, põllumees Jaan Henning ja August Parts Tartu-Võru Rahukogule palve kanda Saru Haridusselts „Kalju“ seltside registrisse.¹⁰³ Palve rahuldati ning selts kanti 26. aprilli 1926. aastal registrinumbriga 2039 seltside, ühisuste ja nende liitude registrisse.¹⁰⁴

Põhikirja kohaselt oli seltsi eesmärgiks edendada vaimset, kõlblelist ja kehalist kasvatust. Oma eesmärgi saavutamiseks võis selts avada raamatukogusid, lugemislaudu, muuseume ja raamatukauplusi, korraldada peoõhtuid, kontserte, loteriisid, kursusi, rahvakoosolekuid ja loenguid ning anda välja populaarteaduslikke kirjatöid ja ajakirju.¹⁰⁵ Vastavalt põhikirjale valis selts endale juhatuse, mille volitused kestsid ühe aasta. 1928. aastal valiti juhatusse Eduard Kolk, Julius Kokk, Elmar Ploomipuu, August Veber, Juhan Kolk, Aksel Paas, Linda Hanimägi. Sama aasta seisuga oli seltsil 49 liiget.¹⁰⁶

Seltsi avapidu peeti *Võru Teataja* andmetel 1926. aasta jaanipäeval. Avakõnega esines koolijuhataja Julius Kokk. Ta rõhutas oma avakõnes, et noore seltsi ülesandeks on Saru vaimuelu seni kestnud pimedusest välja juhatada.¹⁰⁷

23. aprillil 1927. aastal korraldas Saru haridusselts „Kalju“ Jaanimäe algkooli ruumides kirjandusõhtu, kus peeti kolm ettekannet: Iseloomu tähtsusest (N. Hanimägi); Kirjandusest, selle tähtsusest ja raamatukogudest (H. Hanimägi); Mõtteid kirjandusest ja kultuurist (J. Kokk). Ettekannete lõpus toimusid arutelud, millest võeti üpris elavalt osa. Õhtu loeti kordaläinuks ning loodeti, et selliseid õhtuid korraldatakse ka edaspidi.¹⁰⁸

Haridusselts oli küll aktiivselt tegevust alustanud aga tegutsemiseks puudus neil koht. Vallavalitsus otsustas aidata ning kinkis seltsile 1930. aastal endise magasiaida, mis aga vajab rahvamajaks kohandamist. Eelkõige oli vaja ehitada näitelava. Näitelava ehitamiseks saadi 300 krooni toetust haridusministeeriumilt. Ehitustöödel aitasid kaasa paljud kohalikud elanikud ja

¹⁰¹ Mõnda Saru vaimuelust. – *Võru Teataja* 29.12.1925, nr. 147, lk. 3

¹⁰² Saru küla lugu 1386-2011. Mõniste 2011. Lk. 38

¹⁰³ Palve Saru haridusseltsi registreerimiseks, 16.03.1926. – ERA.14.3.82, l. 1

¹⁰⁴ Tartu-Võru Rahukogu otsus, 26.04.1926. – ERA.14.3.82, l. 8

¹⁰⁵ Saru Haridusselts „Kalju“ põhikiri, 16.03.1926. – ERA.14.3.82, l. 2-5

¹⁰⁶ Saru haridusseltsi koosoleku protokoll, 18.12.1928. – ERA.14.3.82, l. 11-12

¹⁰⁷ Saru haridusseltsi avamine. – *Võru Teataja* 29.06.1926, nr. 74, lk. 2

¹⁰⁸ Sarust. – *Võru Teataja* 30.04.1927, nr. 47, lk. 2

seada tasuta. Lisaks näitelava ehitamisele tuli rahvamaja juures teha ka teisi töid. Raha saamiseks oli selts otsustanud korraldada 24. septembril 1930. aastal loterii-allegrii ja pärast seda etendada Karl Kaasiku operetti „Kaluri tütar“. Loodeti, et selleks ajaks on valminud ka uus näitelava.¹⁰⁹

Alfred Saar, kellest sai 1930-ndate teisel poolel Saru muusikaelu eestvedaja, on oma mälestustes meenutanud, et pidu toimus värskest remonditud majas ning nähtu ja kuuldu jättis temasse sügava jälje ning innustas veelgi rohkem tegelema muusikaga.¹¹⁰

Saru haridusselts „Kalju“ tegutses kuni 1941. aasta keskpaigani.¹¹¹

3.3. Muusika- ja tantsuringid

Saru sega- ja meeskoor alustas tegutsemist 1909. aastal. Koori eestvedajaks oli Saru vallakirjutaja Karl Michelson. Segakooris oli 40 lauljat ja eraldi segakoori hulgas tegutses ka meeskoor. Esineti nii ilmalikel kui kiriklikel sündmustel. Pärast Karl Michelsoni surma tekkis kooride tegevusse paus.¹¹²

Kooritegevus hoogustus uuesti 1920-ndate keskpaigas. *Võru Teataja* kirjutas, et 1. jaanuaril 1926. aastal toimus kohalike tegelaste ettevõtmisel laialdase eeskavaga peoõhtu. Samas mainiti, et palju aastaid pole Sarus enam laulu kõlanud, kuid nüüd esines segakoor, kes hiljuti oli tegevust alustanud uue koolijuhataja Julius Kokka juhendamisel. Laulukoori esinemise kohta on andmeid ka haridusseltsi avamispeolt, mis toimus 1926. aasta jaanipäeval. *Võru Teataja* kirjutas, et avamispeol sai rohkete kiiduavalduste osaliseks kohalik laulukoor.¹¹³

Mälestuste põhjal on teada, et Sarus tegutses rahvatantsuring, mida juhendas Jaanimäe algkooli õpetaja Hedvig Kroonberg. Tantsuring loodi 1925-26. aastate paiku. Esineti koos näiteringi ja laulukooridega rahvapidudel. Ringi kuulus ligikaudu 10 tantsijat. Kuna puudu oli meestantsijatest, tantsisid naised ka meeste osi. Rühmal olid Hargla kihelkonna rahvariided, kuid tantsude esitamiseks kasutati ka muid riideid.¹¹⁴

¹⁰⁹ Saru rahvamaja ümberehitamine. – *Võru Teataja* 12.08.1930, nr. 89, lk. 1

¹¹⁰ Alfred Saare mälestused. Lk. (*pag-mata*)

¹¹¹ H. Tulviste 1990, lk. 15

¹¹² A. Lepp. Koorilaulud ... , lk. 2

¹¹³ Saru haridusseltsi avamine. – *Võru Teataja* 29.06.1926, nr. 74. lk. 2

¹¹⁴ H. Tulviste 1990, lk. 12

1930. aastatel tegutses Sarus kaks pillimeeste koosseisu, millest üks nimetas ennast „Mõisapoisteks“ ja teine „Lõbusateks velledeks“. „Mõisapoiste“ orkestris mängisid Oskar Kalkun ja Arnold Rõõmus viiulit, Hugo Kalkun kannelt või kontrabassi ning Richard Kattai trumme ja teisi löökriistu. Oskar Kalkun oli õppinud Valga Poeglaste Gümnaasiumis ning mänginud viiulit ka kooli orkestris. „Mõisapoistid“ esinesid ümbruskonna pidudel ja olid väga populaarsed. Orkester mängis saatemuusikat ka laulumängule, näiteks 1930. aastal etendatud operetile „Kaluri tütar“.¹¹⁵

1936. aastal moodustasid Saru noored orkestri, mis sai nimeks „Lõbusad velled“. Orkestrisse kuulusid Arnold Mõttus, Alfred Kuus, August Kasuk, Voldemar Kasuk ja Alfred Saar. Kuna pillide ostmiseks raha nappis, siis meisterdati mõned pillid ise. Nii tehti ise trummid ja kannel, sealhulgas kandle keeled. Noorte orkestrit hakati kutsuma pidudele ja koosviibimistele. Üheks mõjuvaks põhjuseks oli ka see, et mitte keegi orkestripoistest ei tarvitanud alkoholi. Põhiliselt mängis orkester Saru haridusseltsi ja kooli pidudel, kuid edaspidi ka Mõniste haridusseltsi ja tuletõrjeühingu poolt korraldatud pidudel.¹¹⁶ Orkester tegi ka saatemuusikat laulumängudele. Esimeseks laulumänguks, millele saatemuusikat tehti oli Saru Jaanimäe algkooli poolt lavastatud lugu „Tudulinna moosekandid“, milles koera osa mängis hilisem „Vanemuise“ solist Evald Tordik. Väga edukaks osutus tšehhi autori Jara Beneschi operett „Rohelisel aasal“, mida mängiti mitu korda täissaalile.¹¹⁷

Saru seltsielu oli koondunud põhiliselt haridusseltsi ümber. Toimus aktiivne harrastustegevus ning korraldati ka loenguid ning kõnekoosolekuid. Võrreldes Mõnistega paistab Saru seltsitegevus natuke ühekülgsem. Puuduvad andmed põllumeeste seltsi tegevusest või kodundusringidest. Kuigi 1920-ndate alguses prooviti spordiringiga alustada, see ei õnnestunud ning edasisest sporditegevusest andmeid kahjuks pole.

¹¹⁵ Alfred Saare mälestused (Käsikiri Mõniste koolis, pag-mata)

¹¹⁶ Samas

¹¹⁷ Saru küla lugu 1386-2011. Mõniste 2011. Lk 41

4. Seltsitegevus Vastse-Roosa vallas

Vastse-Roosa vald oli kolmest Hargla kihelkonna Võrumaal asunud valdadest väikseim nii elanike arvult, kui pindalalt. Vastse-Roosa vald piirnes lõunast Läti Vabariigiga, põhjast Vana-Roosa vallaga, idast Krabi vallaga ning läänest Mõniste vallaga. Vastse-Roosa valla pindala oli 28,4 km².¹¹⁸

Vastse-Roosa vallas elas 1922. aasta rahvaloenduse andmetel 405 inimest, nendest 184 meest ja 221 naist. Eestlasi leidis vallas 327, ülejäänud 78 elaniku rahvust ei ole märgitud. Rahvastiku tiheduselt sarnanes Vastse-Roosa vald Saru vallale, elanike tihedus oli 10-15 inimest ruutkilomeetrile.¹¹⁹

Tööstuslikest ettevõtetest asus kogumiku *Valgamaa* andmetel Vastse-Roosa vallas sae- ja jahuveski. Koole oli vallas üks, kuueklassiline Vastse-Roosa algkool. 1929/1930 õppeaastal töötas koolis 2 õpetajat ning õppis 30 last.¹²⁰ Vallas tegutses masinatarvitajate ühistu.¹²¹

Vastse-Roosas leidis seltse ja ühinguid võrreldes Mõniste ja Saruga vähem ning ka materjali nende tegevuse kohta on vähem.

4.1. Vastse-Roosa Raamatukogu Selts

1922. aasta 8. novembril esitasid talupidajad Juulius Pless, August Kuus, Karl Pehlak ja Liine Kuus, poeomanik Ferdinand Kütt, koolijuhataja Theodor Petai ning vallaelanikud Alfred Pless, Mari Elstein, Jaan Tamm ja Elfride Tamm Tartu-Võru Rahukogule taotluse Vastse-Roosa Raamatukogu Seltsi registreerimiseks.¹²² Esitatud taotlus rahuldati ning selts kanti sama aasta 16. novembril seltside, ühisuste ja liitude registrisse registreerimisnumbriga 1509.¹²³

Seltsi põhikirja kohaselt oli seltsi eesmärgiks raamatukogu korraldamine ja asutamine, nende kaudu üldise rahvahariduse tõstmine ja levitamine. Seltsi tegevuspiirkonnaks oli kogu Vastse-Roosa ja ümbruses olevad naabervallad (Krabi, Vana-Roosa, Mõniste). Eesmärkide täitmiseks oli seltsil õigus avada raamatukogusid, lugemislaudu, muuseume, raamatukauplusi

¹¹⁸ Võrumaa 1926, lk. 3

¹¹⁹ Valgamaa 1932, lk. 217

¹²⁰ Samas

¹²¹ Võrumaa 1926, lk. 91-93

¹²² Avaldus Vastse-Roosa Raamatukoguseltsi registreerimiseks, 08.11.1922. – ERA.14.3.676, l. 1

¹²³ Tartu-Võru Rahukogu otsus, 16.11.1922. – ERA.14.3.676, l. 6

ja einelaudu, anda välja raamatuid, ajakirju ja ajalehti, omandada trükikodasid. Samuti võis selts korraldada peoõhtuid, kontserte, loteriisid, mängu, jalutuskäike, rahvakoosolekuid, üldhariduslikke kursusi, loenguid, õppereise ja muud sellesarnast.¹²⁴

Selts alustas oma tegevust 1922. aasta sügisel hoogsalt. Seltsi eestvedajaks oli koolijuhataja Theodor Petai. Kõigepealt alustasid tegevust muusika-, näite- ja lauluring. Vajalikud vahendid saadi korraldatud ürituste sissetulekutest. Liikmeid oli seltsis esimesel tegevusaastal kolmkümmend viis. 1924. aastaks oli seltsil raamatuid 70 köidet, mis olid saadud haridusministeeriumilt kingituseks, ning ministeeriumilt oli loota veel raamatuid umbes 6000 marga väärtuses.¹²⁵

Kuigi seltsitegevus algas hoogsalt, järgnes peagi seisak, mille põhjuseks pidas *Võru Teataja* seltsi esimehe ja vallasekretäri vastuolusid.¹²⁶ Ilmselt viisid tekkinud vastuolud selleni, et aktiivselt alustanud selts lõpetas 1927. aasta sügisel ajutiselt tegevuse ja andis arhiivi üle vallavalitsusele. Seejuures rõhutati, et kui leidub keegi asjast huvitatud isik, võib raamatukoguseltsi uuesti ellu kutsuda. 1928. aasta jaanuari keskpaigas saigi salkkonda huvilisi kokku ja otsustas seltsi tegevust jätkata.¹²⁷

1929. aastal oli Vastse-Roosa vallas kaks raamatukogu: valla avalik raamatukogu ning Vastse-Roosa Raamatukogu seltsi raamatukogu. Kahe raamatukogu tekkeni väikeses vallas võis viia vastuolu seltsi eestvedajate ja vallajuhtide vahel. Hilisemad andmed raamatukogude tegevuse kohta puuduvad.¹²⁸

4.2. Laulukoor

Vastse-Roosa vallas asutas segakoori 1919. aastal õpetaja Theodor Petai, kes töötas aastatel 1920-40 Vastse-Roosa koolijuhatajana ja oli valla seltsitegevuse aktiivsemaid eestvedajaid. 1912. aastal oli ta sooritanud salmilaulja (köstri) eksami.¹²⁹

Theodor Petai eestvedamisel korraldati Mõniste mõisa härrastemajas 14. jaanuaril 1921. aastal esimene suurem pidu pärast vabariigi loomist. Peo ettevalmistus ei olnud lihtne. Enne seda, kui

¹²⁴ Vastse-Roosa Raamatukoguseltsi põhikirj 08.11.1922. – ERA.14.3.676, l. 3-4

¹²⁵ Vastse-Roosast. – *Võru Teataja* 07.01.1924, nr. 2, lk. 4

¹²⁶ Samas, lk. 4

¹²⁷ Vastse-Roosa raamatukogu selts ellu kutsutud. – *Võru Teataja* 28.01.1928, nr. 11, lk. 1

¹²⁸ I. Kuljus, E. Raag 2011, lk. 31

¹²⁹ H. Tulviste 1990, lk. 9

sai hakata laulmist õpetama, tuli nii mõnelegi kõigepealt õpetada lugemist. Valitud repertuaar oli igati päevakohane. Etendati näitemängu „Vastu vett“ ning laulurepertuaari kuulusid mitmed isamaalised laulud. Pidu läks igati korda vaatamata sellele, et mõned esinejad esimest korda näitelaval seisisid või suuremale avalikkusele laulsid. Peo sissetulekuks saadi 20 tuhat marka; puhastulu läks Vastse-Roosa koolile.¹³⁰

Võru Teataja tegi juttu veel teisestki peost, mille Vastse-Roosa tegelased korraldasid Mõniste vallamaja juures 1922. aasta Jaanipäeval. Esines laulukoor ja mängiti Jakob Liivi näitemängu „Obligatsioon“.¹³¹

Sarnaselt Mõniste segakooriga, esines ka Vastse-Roosa segakoor nii kohalikel pidudel kui ka kiriklikel pühadel. Koos Mõniste ja Saru kooridega esineti 1932. aastal Hargla kiriku koraalipühal.¹³² 1934. aasta sügisel toimunud Mõniste lõikuspeol oli samuti kavas Vastse-Roosa segakoori esinemine.¹³³ Laulukoor võttis osa ka VIII ja IX üldlaulupeost Tallinnas.¹³⁴

Theodor Petai juhendas koori 1941. aastani. Valdade liitmise tulemusena hakkasid Vastse-Roosa segakoori lauljad pärast sõda käima laulmas Mõniste segakooris ja Vastse-Roosas enam laulukoori ei tekkinudki.¹³⁵

Võrreldes Mõniste ja Saruga tundub seltsitegevus Vastse-Roosas kõige tagasihoidlikum. Kõige aktiivsemalt ning tulemuslikumalt on tegutsenud segakoor, kuid muust seltsitegevusest ei ole palju teada.

¹³⁰ Vastse-Roosast. – *Võru Teataja* 29.01.1921, nr. 11, lk. 2

¹³¹ Vastse-Roosast. – *Võru Teataja* 29.06.1922, nr. 70, lk. 2

¹³² Hargla koraalipüha kava, 14.08.1932.– MF 549 ar 173:1

¹³³ Mõniste lõikuspeo kava, 04.11.1934. – MF 549 ar 173:3

¹³⁴ Rene Tuvikene, Hellar Loorits. Vastse-Roosa algkooli juhataja Theodor Petai (1890-1942). Mõniste 2004. Lk. 10 (Käsikiri Mõniste muuseumis – MF 986:5 Ar 377:5)

¹³⁵ H. Tulviste 1990, lk. 9

Kokkuvõte

Seltsiliikumine Mõniste piirkonnas tegi aastatel 1920-1940 läbi märkimisväärse arengu. Kui 1920. aastatel oli tegevus tagasihoidlik, siis 1930. aastatel toimus aktiivne tegevus ning see oli muutunud ka sisukamaks.

Esimesena tekkis kogu valla kultuurhariduslikku tegevust koordineeriv haridusselts Mõniste vallas 1921. aastal. Kuid esialgu see siiski hoogsalt tegutsema ei asunud. Probleemid olid sarnased üldiste muredega vabariigis. Rahvale pakutava väärtus ei olnud piisav, rõhku pandi peamiselt meelelahutuslikule ning vähem harivale küljele. 1930-ndatel Mõniste haridusseltsi tegevus hoogustus. Tulid uued aktiivsed eestvedajad Arnold Tiits ja Hugo Hirjel, mis seltsitegevuse puhul on üheks määravaks teguriks. Tegevus ei saanud juurde mitte ainult uut hoogu vaid muutus ka sisukamaks. Kindlasti oli üheks põhjuseks haridusseltsi astumine Eesti Haridusliidu liikmeks. Haridusliidu kaudu toimusid kursused ringijuhendajatele ning saadi abi nii repertuaarivalikul kui lavastamisel.

Saru haridusselts „Kalju“ loodi 1926. aastal. Siin sai tegevus hoo sisse mõne aastaga ning oli suuresti seotud Julius Kokka, kui aktiivse eestvedajaga. Saru kultuuritöö eripäraks kujunes tugev muusikaline tegevus. Kui Mõnistes etendati selliseid sõnalavastusi, nagu Tammsaare „Kõrboja Anna“ ja „Põrgupõhja uus vanapagan“, siis Sarus keskenduti laulumängudele ja operettidele.

Vastse-Roosas haridusseltsi ei olnud. Siin oli tegevus koondunud raamatukoguseltsi, kuid veel rohkem selle seltsi ühe eestvedaja Theodor Petai ümber. Vastse-Roosa seltsitegevuse tugevamaks küljeks oli segakoor, mis võttis osa ka üldlaulupidudest Tallinnas.

Teadu on, et kõik seltsid korraldasid lisaks harrastustegevusele loenguid, kõnekoosolekuid, kursusi jne, kuid nendest on säilinud infot vähe. Seltside tegevust nii põhjalikult ei dokumenteeritud ja kui mõnel seltsil oligi kroonikaraamat, siis on see hävinud. Samas võib arvata, et seltside vabahariduslik tegevus oli laiem, kui need mõned üritused, mis leidsid kajastamist ajakirjanduses.

Vabahariduslikus tegevuses olid olulisel kohal raamatukogud. Avalikkude raamatukogude seadus, ning sellest tulenevad rahalised vahendid raamatukogude töö toetamiseks lõi soodsad tingimused seltside raamatukogude muutumiseks avalikeks valla kogudeks. Kõige kauem tegutses seltsi raamatukogu Vastse-Roosas. 1929. aastal oli Vastse-Roosas isegi kaks

raamatukogu, seltsi oma ja valla avalik raamatukogu. Saru raamatukogu oli juba loomisest saati avalik ja Mõniste selts andis oma kogu vallale üle 1927. aastal.

Seltsitegevus vajab aktiivseid eestvedajaid. Mida haritumaks muutusid eestvedajad ja liikumises osalejad, seda sisukamaks kujunes ka seltsi tegevus. Kõigi kolme valla puhul on näha, et tegevus koondus kindlate inimeste ümber.

Seltsitegevust toetavaks või mõjutavaks teguriks oli kindlasti ka vallapoolne suhtumine. Näiteks asutati valla toel Saru raamatukogu selts; nii Mõniste kui Saru haridusseltsid said vallalt tegevuse jaoks magasiada hooned. Kuid ebakõlad võisid viia ka tegevuse seiskumiseni, nagu juhtus Vastse-Roosa raamatukoguseltsiga.

Vabaharidustöö üheks suunaks haridusliidus 1930-ndate teisel poolel oli õpiringide tegevus. Selle tegevuseni Mõniste piirkonnas ilmselt ei jõutud või vähemalt puuduvad selle kohta andmed. Kui mõelda, et nendel aastatel toimus aktiivne rahvamaja ehitustegevus, siis ilmselt tõesti muude ettevõtmiste jaoks sellel perioodil aega ei jagunud.

Samuti ei ole enam võimalik tagantjärele kindlaks teha, kui palju inimesi tegelikult aktiivselt seltsitegevuses osales. Kirjalikud allikad selle kohta puuduvad ning need, kes sellel ajal tegevuses osalesid või võiksid seda mäletada, on surnud. See on ka põhjus, miks andmed erinevate seltside asutajaliikmete kohta on lünklikud.

Mõniste piirkonna valdade seltsiliikumise arengus võib leida mõningaid kokkulangevusi üldiste riigi kultuuri ja haridustöö arengusuundadega. Peamiselt noortele oli suunatud spordiringide tegevus, mis Sarus jäi küll lühikeseks, kuid Mõnistes tegutses ilmselt aktiivsemalt. Samuti hakati suuremat tähelepanu pöörama harrastustegevuse sisule, eriti näiteringide repertuaari valikul. See paistab eriti silma Mõniste näiteringi puhul ja oli tõenäoliselt suuresti mõjutatud Mõniste Hariduse Seltsi kuulumisest haridusliitu.

Summary

Cultural and Educational Societies and Their Activities in Mõniste Region from 1920 to 1940.

Since the national awakening, various societies have played a central part in shaping Estonian independent nationhood and its further development. The importance of these societies has not decreased in the time, their aims have just changed. Before gaining independence, the main aim was to fight the foreign rule whereas in the independent state it changed into educating people. Communal activities had to develop and deepen young people's respect towards their country, people and culture.

The thesis aims at describing the development of cultural and educational activities from 1920 to 1940 on the example of Mõniste region as well as finding similarities with developments in non-formal education movement in Estonia.

Mõniste region is defined as a part of the area of Hargla commune (a historical municipality) which was located on the border of Võru and Valga county.

The thesis consists of four chapters. Chapter 1 gives an overview of the development of societies in Estonia from 1920 to 1940. The chapter also examines the legislation in the field and the formation of societies into larger organizations.

Chapter 2 gives an overview of the development of societies in Mõniste parish where the central part was occupied by the educational society which was also a member of the Estonian Educational Association. The activities of the drama society can be highlighted because their repertoire included truly valuable plays.

Chapter 3 gives an overview of the development of cultural and educational societies in Saru parish where the central part was occupied by musical activities. Therefore, greater attention was paid to staging musical plays.

Chapter 4 gives an overview of the development of cultural and educational societies in Vastse-Roosa where the central part was occupied by the library society.

Societies with active leaders were more successful in their activities. The activities of Mõniste Educational Society can be highlighted. It was also a member of the Estonian Educational Association which organized training for the leaders of societies and sent advisors to places to stage the plays.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Allikad

Riigiarhiiv (ERA)

Fond 14 – Siseministeerium

Mõniste muuseum

Hargla koraalipüha kava 14.08.1932.– MF 549 ar 173:1

Kiri Elly Puusepale haridusseltsi juhatuse liikmelt 23.10.1921. – MF 548 ar 172:2.

Mõniste lõikuspeo kava 04.11.1934. – MF 549 ar 173:3

Mõniste Piimatalituse maja sisseõnnistamise kava 06.06.1937. – MF 427.ar 123:8

Käsikirjad

Alfred Saare mälestused. (Käsikiri Mõniste koolis)

Lepp, Alfred. Koorilaulud ajaloolisel taustal. (Käsikiri Mõniste muuseumis – MF 155 ar 74:9)

Mõniste valla koolide kroonika 1826-1940. (Käsikiri Mõniste koolis)

Peetri-Liisa algkooli õppenõukogu protokolliraamat. (Mõniste koolis)

Tiits, Arnold. Kilde Mõniste Haridusseltsi tegevusest (mälestused). (Käsikiri Mõniste koolis).

Tiits, Arnold. Meenutused tööst õpetajana Peetri-Liisa Algkoolis 1930. aastatel. (Käsikiri Mõniste koolis)

Tulviste, Hele. Seltside ja ühingute tegevus Mõniste ümbruses aastatel 1920-1940. Mõniste 1990. (Käsikiri Võrumaa muuseumis – VK 3754:1 Ar 1268:1)

Tuvikene, Rene; Loorits, Hellar. Vastse-Roosa algkooli juhataja Theodor Petai (1890-1942). Mõniste 2004. (Käsikiri Mõniste muuseumis – MF 986:5 Ar 377:5)

Kirjandus

Aarelaid, Aili; Jansen, Ea. Rahva kultuurielust minevikus ja tänapäeval. Tallinn 1982

Einbund, Karl. Mis andis meile II hariduskongress. – *Vabaharidustöö* 1928, nr 2-3, lk. 36-38

Kinkar, Feliks. Vabaharidus Eestis (1918-1940). Tallinn 1993

- Kuljus, Inga; Raag, Ere. Raamatukogud Võrumaal. Võru 2011
- Lepp, A. Ühingud ja seltsid 1929-30. a. – *Eesti Statistika* 1931, nr. 113, lk. 211-215
- Piir, E. Suurpidustuste pahedest. – *Areng* 1938, nr. 1, lk. 2
- Uljas, Jüri. Kui külaelu ilmestasid seltsid. – *Maakodu* 1993, nr 6, lk. 5-7
- Uljas, Jüri. Seltside vabahariduslik tegevus ja selle toetamispoliitika Eestis aastatel 1920–1940. Magistritöö. Tallinn 1993
- Uuet, Liivi. Eesti haldusjaotus 20. sajandil. Teatmik. Tallinn 2002
- Saru küla lugu 1386-2011. Mõniste 2011
- Valgamaa: maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Toim. A. Tammekann, A. Luha, E. Kant. Tartu 1932
- Võrumaa: maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Toim. J. Rumma, A. Tammekann, J. V. Veski. Tartu 1926

Perioodika

- Lõuna-Eesti 1933
- Postimees 1936–38
- Võru Teataja 1920–1935
- Riigi Teataja 1924, 1926, 1931

Lisa. Võrumaa 1926. aastal

Allikas: Võrumaa: maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Toim. J. Rumma, A. Tammekann, J. V. Veski. Tartu 1926

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Ele Zilmer** (sünnikuupäev: 26.10.1968)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

bakalaureusetöö „**Kultuurhariduslikud seltsid ning nende tegevus Mõniste piirkonnas aastatel 1920-1940**“,

mille juhendaja on dotsent Ago Pajur,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 19.05.2014

(allkiri)